

VYSVĚTLIVKY

Str.

- 7: *Karl Gutzkow*, německý žurnalista, romanopisec a dramatik, člen pokrokové skupiny Mladé Německo (žil 1811—1878). Motto k Babičce je z jeho románu Rytíři ducha (*Die Ritter vom Geiste*, vyd. 1850—51) a jeho český překlad zní: „Z toho vidíš, že chudí nejsou tak docela ubozí, jak si myslíme; jsou opravdu blaženější, než si představujeme a než my sami jsme.“
- 11: *Eleonora hraběnka z Kounic* — žila v letech 1809—1898. Překládala první — podle Lumíra 1857 — Babičku do němčiny, ale o osudu tohoto překladu není nic známo.
- 15: *babička* — jmenovala se Magdalena Novotná, byla dcerou tesaře Jana Čudy a narodila se asi r. 1770 v Křovicích u Dobrušky; *měla syna a dvě dcery* — syn Kašpar, narozený 1794, byl tkadlec a žil v Dobrém u Dobrušky; dcery byly Johanka, nar. 1803, a Terezie, nar. 1805, matka Boženy Němcové. Pohorskou vesnicí je míněna Osečnice (východně od Dobrého), kde babička nějaký čas pobývala; odtud se však na Staré bělidlo nepřistěhovala, nýbrž z Rovného, vesničky na slezských hranicích, kde žila u svého syna Kašpara a vedla mu domácnost; *list z Vídně od nejstarší dcery* — od Terezie, matky B. Němcové, která však byla ve skutečnosti nejmladší. Ve Vídni byla ve službě u své příbuzné Barbory Hauptmanové, zde se seznámila s Janem Panklem, hraběcím kočím, za něhož se později vdala; *u jedné kněžny* — Kateřiny Vilemíny Benigny Zaháňské (1781—1839), srovnej o ní u Al. Jiráska román Na dvoře vévodském a povídku Paní kněžna v Rozmanité próze I; *velké panství* — náchodské, k němuž náležely Ratibořice se Starým bělidlem; *tam že se nyní s rodinou odstěhuje* — Panklovi se přistěhovali do Ratibořic r. 1820, nebydli však u řeky v chaloupce nazývané Staré bělidlo, nýbrž nejdříve v bělidle v parku, pak v domě obývaném čeledí pod dvorem. Babička se k nim přistěhovala až r. 1825.
- 16: *děti* — když přišla babička k Panklům, měla její dcera již tři děti: Barboru, narozenou 1820, pozdější Boženu Němcovou, Jana, nar. 1821, a Josefa, nar. 1824. Čtvrté dítě, o kterém se v Babičce mluví, Adelka, narodila se až r. 1835; *pan Prošek* — Jan Pankl, narozený 1794 v obci Gainfarn nedaleko Vídně, byl dolnorakouský Němec. Srovnej o něm fragment Boženy Němcové Urozený a neurozený. Jméno Prošek mu dala Němcová v Babičce podle dobrého přítele své rodiny, s nímž se Němcovi seznámili na Slovensku.

- 17: *varhánky* — nabírané šosy u kabátů selek; *mezulánka* — sukně z mezulánu, tkaného z příze a z vlny; *na placku uvázaný šátek* — v týle, nikoliv pod bradou; *pasovaný fěrtoch* — zástěra zdobená pruhem látky jiné barvy.
- 20: *poplamenice* — „placka udělaná z těsta chlebového, sazena do pece před chlebem“ (Němcová, Spisy 3, 129), podplamenice.
- 22: *okrouhlik* — kořenáč; *bazalka* — pyskatá rostlina, silně vonící (*Ocimum basilicum*); *křížová cesta* — modlitby a písně k zastavením křížové cesty; *přítruhliček* — malá přihrádka v truhle, obyč. při horním okraji kratších stran.
- 23: *šaty zmýcené* — utahané, ušpiněné; *rýnský* — jednotka zlaté měny v Bavorsku a jižním Německu, měla 60 krejcarů; v běžné mluvě v Čechách se nazýval zlatý.
- 26: *hořký jetel* — vachta třílistá (*Menyanthes trifolia*); *řepiček* — řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*); *čemerka* — čemeřice černá (*Helleborus niger*), lidově zvaná též kýchavka.
- 27: *Kačenčiny hory* — Vrchmezi, horský hřeben v Orlických horách; pověsti o Rýbrcoulovi a Kačence využil Al. Jirásek ve hře Pan Johanes; *Viktorka* — skutečná postava, dcera chalupníka Antonína Žida z Červené Hůry.
- 28: *Rýznburk, Červená Hůra* — dnes Rýzmburk, Červená Hora; *nejbližší městečko* — Česká Skalice.
- 31: *vantroky* — vodní žlab mlýnské strouhy před stavidly; *žličský most* — u obce Žliče, dnes Zlič; *požiradlo* — prohlubeň, tuň, podemletý břeh; *pod školu* — v České Skalici; *pan myslivec* — je vyličen podle Jana Sedláčka z ratibořické myslivny.
- 33: *pan mlynář* — je vyličen podle mlynáře Ant. Rudera, který postavil Staré bělidlo.
- 34: *kopice* — punčochy z houně; *korec* — dutá míra, kterou se měřilo obilí, měla 0,936 hl; *čečetka* — pěnkavovitý pták (*Fringilla linaria*), zde mazlivé pojmenování děvčátka; *dlouhý Mojžíš* — skutečná osoba.
- 35: *Kristla* — dcera hostinského Františka Celby, nar. 1815. Její vzpomínky na babičku B. Němcové zachytil Al. Jirásek v 6. kapitole stati „Paní kněžna“ (Rozmanitá próza I.).
- 36: *jerusalemský balzám* — lihový roztok pryskyřic, šafránu, aloe a jiných aromatických, užívaný při léčení ran.
- 37: *pan Beyer* — skutečná postava, byl myslivcem v Maršendorfu [dnešním Maršově], jak je také doplněno v 2. vydání Babičky.
- 41: *Mančinka* — dcera pana mlynáře, nar. 1815.
- 42: *pazderna* — domek, v němž se zpracovával len, třením zbavoval pazdeří, t. j. dřevěných částí vláken, pak vůbec chalupa, kde bývali ubytováni obecní chudí; *šest pandurů* — pandur, charvátský nepravidelný voják; panduři byli oblečeni v čer-

- vené pláště, tvořili lehké pěší sbory a vyznamenali se zvláště za Marie Terezie ve válkách pruských; srovnej povídku Al. Jiráska *Pandurek*; *Kudrna* — ve skutečnosti byl ovčákem.
- 45: *o francouzské vojně* — o Napoleonově tažení do Ruska 1812; *o třech potentátích* — o císaři rakouském Josefu II. (1780—1790), o caru Alexandrovi I. (1801—1825) a o pruském králi Bedřichu Vilémovi II. (1786—1797), které babička skutečně znala. V souvislosti s vyprávěním o francouzské vojně může však jít o Alexandra I., Bedřicha Viléma III. a Metternicha (jako zástupce Františka I.), kteří se r. 1813 sešli v Ratiborčicích na schůzce zprostředkované Kateřinou Zaháňskou.
- 46: *Olešnice* — Osečnice, viz vysv. k str. 15.
- 48: *do Rychnova na učení* — do piaristického gymnasia v Rychnově nad Kněžnou.
- 51: *holba* — stará dutá míra (asi 0,7 l), půllitr, sklenice; *junek* — Jakub Míla, viz vysv. k str. 115.
- 52: *silný Ctibor* — pověst o něm otiskla Němcová v České včele 1844 a v jiné versi v Národních báchorkách a pověstech (Němcová, Spisy 1, 247 a 343).
- 58: *hejno krhavých perlin* — hejno křičících perliček.
- 61: *po líčkách* — po nástrahách, vnadidlech na zvěř, po léčkách.
- 63: *za všechno tu stát* — za všechno tu ručit.
- 66: *morous* — zde v původním významu „upír“.
- 73: *mateří líčko* — podběl (*Tussilago*); *psoser* — zde lidové jméno pro všedobr (*Chenopodium Bonus Henricus*), druh merlíku v lidovém léčení vážený.
- 76: *ta kovářka, to je metr* — zde: to je mistr (z franc. *maître*).
- 77: *laskavec* — rostlina s červenými květy (*Amaranthus sanguineus*).
- 79: *dostat se do bílého kabátu* — dostat se na vojnu, být odveden k vojsku, které tehdy mělo bílé kabáty.
- 80: *budem po ní pást* — číhat.
- 84: *mudlněk* — panák, umounězec.
- 88: *kam pěnka norem sedá* — proti větru, aby jí nepocuchal peří.
- 93: *Hortensie, schovanka to kněžnina, jak se povídalo* — je to patrně třetí schovanka Kateřiny Zaháňské a její miláček, Marie Steinach (Wilson), nar. 1805, dcera její sestry Pavlíny Hohenzollernské a Ludvíka Rohana, prvního manžela Kateřininina (srov. Cl. Brühl, *Die Sagan*, Berlín 1941). Ve Florencii se nenarodila, za malíře se neprovdala, ale jediná ze schovaneček kněžniných se shoduje s Hortensíí v Babičce věkem i vzhledem (srov. 4. vyd. *Babičky v Nár. knihovně* 1952, str. 258).
- 94: *sestřička není podobná ani otci* — narážka na nejmladší sestru Kateřiny Zaháňské Dorotu (Dorothea), která nebyla dce-

- rou Petra Kuronského, legitimního otce, nýbrž Alexandra Batowského (srov. Jirásek, Na dvoře vévodském a Cl. Brühl, Die Sagan).
- 95: *rebelie v Polsku* — povstání po druhém dělení Polska r. 1794 vedené národním hrdinou Tadeuszem Kościuszkiem; *Johanka* se narodila v Kladsku, nikoli v poli (srov. Miloslav Novotný, Život B. Němcové I, 328); *Jiří Novotný* zemřel 17. května 1805 v Kladsku; *tři sirotci* — Kašpar, Josef, Johana; čtvrté dítě, Terezie, se narodila po smrti otcově; *Lehotský* — ve skutečnosti se jmenoval František Ledecký, byl mušketýrem hotzenského pluku spolu s Jiřím Novotným, jemuž byl svědkem při svatbě 5. února 1792.
- 96: *podle své víry* — totiž katolické, nikoliv evangelické.
- 98: *přiváděla si tři sirotky* — ve skutečnosti přišla babička z Kladska do Rovného se čtyřmi dětmi.
- 100: *čtrnácte pomocníků* — čtrnáct svatých, k nimž se lidé modlili při různých starostech.
- 101: *to odlož na vrchní poličku* — nestarej se o to; *až vám Pánbůh obrodí* — až vám dá úrodu (toto úsloví poznala Němcová na Chodsku; srov. Němcová, Spisy 3, 18 a 56).
- 103: *ráda kosti svoje v domácí zemi složila* — babička zemřela však ve Vídni r. 1841 a byla pochována na hřbitově matleinsdorfském; v poznámkách ze svého života zmiňuje se Němcová o cestě do Vídně, která snad byla vykonána k návštěvě babiččina hrobu (srov. Tille-Novotný: Božena Němcová, 1939, str. 311); *sprostnost* — prostota.
- 110: *proto ale* — přesto.
- 111: *Héla* — dcera hostinského „U českého lva“ v Malé Skalici Josefa Steidlera, který byl kmotrem Panklovým dětem.
- 112: *Oh bella patria! Oh cara amica!* — Och krásná vlasti! Och drahá přítelkyně!
- 113: *kacafírek* — smělý vtipný človíček (z ital. caciafiori), slovo oblíbené v době obrozenecké (na př. humoristický časopis Václava Rodomila Krameria „Hacafírek v kacabajce“).
- 115: *Jakub Míla* — ve skutečnosti se jmenoval Jakub Míl, byl sedlákem v Žernově.
- 118: *Láska, bože, láska...* — zde citováno doslovné české znění slovenské národní písně, jejíž první dva verše vsunula Němcová i do Pohorské vesnice: „Láska, bože, láska, kde ju ľudia berú, na hore nĕrastie, v poli ju nĕsejú.“ Němcová ji snad poznala na svých cestách Slovenskem nebo v Kollárových Národních zpievankách z r. 1834, které si v roce 1854 vypůjčila od Hanky z knihovny musejní (srov. dopis Hankovi 24. 2. 1854).

- 119: *Slyš mne, drahá krásotinko, Lady schovanko...* — obměněné verše F. M. Klácela (Básně, svazek druhý, Brno 1837, str. 5): „Slyš mě úpravná ducha krásotinko! věčně jenž v bujně se kocháš mladosti, ráda jenž svatým plamenem se zhříváš Lády schovanko!“ Snad zde Němcová mírně ironisuje nejasnost a nekonkretnost Klácelových veršů; *mistr písmář* — podobnou anekdotu, vypravovanou o Janu Ev. Purkyňovi, zaznamenal J. V. Frič ve svých Pamětech (I, 272).
- 121: *Tomeš* — Mílův spolužák a přítel Václav Tomek.
- 122: *Talián* — srov. vysvětlivku k str. 134; *Svatoňovice* — lázeňské a bývalé poutní místo severně od Ratibořic. Pověst o Svatoňovicích zaznamenala Němcová v Obrazech z okolí domažlického (srov. Spisy 3, str. 86); *mezi matičkama* — mezi Nanebevzetím (15. srpna) a Narozením P. Marie (8. září).
- 127: *jako na pražském mostě* — mnoho lidí (podle představy pražského kamenného mostu ve dnech, kdy tudy putovala procesí).
- 130: *že se bude pást... sem přijít* — dá si pozor, aby sem přišel (srov. vysvětlivku k str. 80); *ponocný Kohoutek* — skutečná postava, ponocný, později kastelán v Ratibořicích Václav Kapoun.
- 134: *Piccolo* — vlastní jméno Taliána, skutečné osoby.
- 139: *plátno a vinutí je základ vybytí* — plátno a prádlo je základ výbavy; *tráva zelená naše peřina* — poslední sloka písně u Erbena (Písně národní I, 1842, str. 105) označené jako Vybídka: „Tráva zelená /naše peřina;/ tam budeme spávat,/ a se milovávat,/ holka rozmilá.“
- 141: *božcovo koření* — mařinka vonná (*Asperula odorata*).
- 143: *devět křížů* — pověst o devíti křížích otiskla Němcová v České včele 1844, č. 95 a zařadila ji do Národních báchorek a pověstí (srov. Spisy 1, str. 330 a 346). Erben zaznamenává dva varianty světské písně o Heřmanu a Dorničce, jednu z Hradecka, druhou z Prácheňska (Prostonárodní české písně a říkadla, 1864, str. 473 a 475), ale bez motivu devíti křížů.
- 146: *umrlčí kvítka* — snad hledíky zahradní, *Antirrhinum*.
- 151: *Hertinský les* — Rtyňský, Hertin bylo německé jméno Rtyně.
- 152: *pučálka* — „To je smočený a pak upražený, pepřem posypaný hrách, který se při draní rozdává.“ (Němcová v Obrazech z okolí domažlického, Spisy 3, 21.)
- 155: *pro poslinku* — aby měly přástevnice dost slin na slinění nití; slinily je proto, aby byly hladké.
- 157: *prašivec* — v lidovém pojetí buď „létající povětrný oheň (v noci)“ nebo ohnivý drak, přinášející bohatství, plivník (viz Jungmannův Slovník).

- 158: *pan správce* — František Elgers, měl dvě dcery, Marii a Helenu; *dlouhá noc* — slavnost přástevnic, kterou Němcová podrobně popsala ve stejnojmenné povídce (srov. Spisy 4); *Háj — háj — háječku zelený* — vojenská píseň Erbenem zaznamenaná z Tábořska (Písně národní 1842, str. 193, Prostonárodní české písně I., str. 452): „Háj — háj — háječku zelený! / už jsem já na vojnu chycený: / na vojnu mě vzali, / provazy svázali, / daleko, široko do světa zadali.“
- 160: *Jan* — jako voják dostal se až do Italie, ale zemřel pravděpodobně po r. 1848 sebevraždou; Barunka nebyla šťastna; Vilém byl vojákem, roku 1888 je nezvěstný, zběhl do Ameriky nebo skončil sebevraždou; Adelka měla život poměrně nejklidnější, žila v Německu, naposled v Berlíně, byla dvakrát provdána a žila ještě r. 1883 (srov. Tille-Novotný: Božena Němcová, 1939, str. 332—333). Němcová psala tyto předpovědi již podle skutečnosti.
- 162: *vrkoč* — pletený koláč, který dával o dlouhé noci „král“ „královně“. (Srov. povídku Dlouhá noc, Spisy 4.)
- 163: *šišky* — podlouhlé nenadívané koblihy.
- 166: *dnes budem vynášet smrt* — velikonoční zvyky a vzpomínky na ně zachytila Němcová v druhé řadě Obrazů z okolí domažlického, kde jsou i říkanky zde citované. (Srov. Spisy 3, 52.)
- 167: *Škaredá středa* — zde středa před Božím hodem velikonočním.
- 168: *záhory* — kraj za horami.
- 169: *hnětanka* — „veliký koláč, dobře máslem a smetanou zadělaný, v němž je skořice, hrozinek a mandlí hojnost“ (Němcová, Obrazy z okolí domažlického, Spisy 3, 13).
- 171: *buličí oko* — sasanka, Anemone; *Žežulko, pověz nám...* — Ke vzniku své básně Žežulka napsala B. Němcová: „V Ratibořicích mém domovu — v lesíku na vršku — žežulka nade mnou kukala — a pode mnou ta nejrozkošnější krajina. — Tak mi napadla pověra lidu ptát se kukačky — což jsem i já dělávala — na osud...“ (M. Novotný, Dílo B. Němcové I, 24.)
- 173: *povodeň* — zprávu o povodni, která r. 1843 odnesla ve Žličí dvě stavení a při níž jedna žena utonula, podal v Květech (1843, str. 111) J. M. Ludvík; vylíčil ji také Jirásek v kronice U nás (4. díl, kap. 34); Němcová spojila zprávy o této povodni se vzpomínkami na povodně z dětství.
- 175: *věštbu* — zde zprávu; *k pomůcce* — k sousedské pomoci, k výpomoci.
- 176: *výmoky* — místa, kde stojí nebo dlouho stála voda; *tři kříže udělala* — aby nemohly čarodějnice, které budou večer podle pověry lítat, vniknout do stavení a škodit lidem i dobytku.

- 178: *ráda budu chodit do školy* — do školy v České Skalici začala Božena Němcová chodit 1824, tedy již čtyřletá. Dvě léta ji učil Antonín Prum, další dvě léta Jan Smetana a konečně Viktorin Kejzlar, u něhož školní docházka Boženy Němcové skončila r. 1830, a Němcová odešla do Chvalkovic. V „knize chvály pilných žáků“, uložené v Museu B. Němcové v České Skalici, je Němcová zapsána 12. července 1829.
- 182: *bankaufser* — z německého Bankaufseher.
- 190: *činované věci* — tkaniny s vetkanými vzory.
- 191: *bez hůlky* — hůlka byla odznak desátníků, kaprálů.
- 203: *že je komteska dcera* — srov. vysvětlivku ke str. 92.
- 205 — 209: *drali se o písničku, kterou složil v žaláři* — dosavadní vydavatelé Babičky vysvětlovali toto místo tak, že Němcová volně zpracovala tradici, že popraveným zločincem je voják Jan Bechyna, který v Jičíně zastřelil svou milou a byl v říjnu 1834 popraven v Hradci Králové. V žaláři prý složil píseň *Horo, horo, vysoká jsi*, jak o tom podal zprávu dr Dlabáč (Lumír 1852), s nímž se B. Němcová znala z Nymburka. Tradice tato byla v různých obměnách opakována (srov. zejména Český lid I, 370, IX, 190 a XI, 426), ale autorství Bechynovo není průkazné. Česká píseň, kterou Tyl vložil do své *Fidlovačky*, provozované v prosinci 1834, je nápěvem i obsahem blízká písni ukrajinské, otištěné r. 1834 v moskevské sbírce Maximovičových ukrajinských písní, a písni *Hora, hora zelená si*, otištěné v I. díle Kollárových Národních zpíevanek rovněž r. 1834. (Srov. 4. vydání Babičky v Národní knihovně 1952, str. 263.)
- 211: *Pak až my se rozloučíme* — druhá sloka písně *Loučení*, kterou uvádí Erben (Písně národní 1842, str. 160) z Jičína s odkazem na Sušilovy Moravské písně.
- 213: *kteřou si odnese* — Adelka se ve skutečnosti provdala za německého obchodníka Peina.
- 214: *paděrkovala* — paběrkovala; *podělkyně* — nádenice.
- 215: *Johanka* — o jejím manželství a jiných životních osudech nemáme přesných zpráv.
- 230: *Viktorka* zemřela ve skutečnosti smrtí přirozenou až 1868 a byla pohřbena v Červeném Kostelci.
- 232: *podobizny* — podle sdělení Hedviky Pabstové, dcery Gustava Pankla, bratra Boženy Němcové, Zdeňku Záhořovi měl její otec jeden obrázek, o němž se tradovalo, že jej malovala komtesa. Obrázek se však ztratil.
- 234: *smutná píseň* o Viktorce složena nebyla.
- 239: *sešli se k viti věnečků* — chodskou svatbu popsala Němcová v *Obrazech* z okolí domažlického (Spisy 3, 89). Ve skutečnosti si Kristla Mílu nevezala, provdala se 1836 za učitele

Václava Nemastu, s nímž měla několik dětí, a zemřela v Náchodě 1893.

- 245: *křížový tolar* — tolar se znakem kříže, největší stříbrná mince ražená v druhé polovině 18. stol. v našich mincovnách.
- 246: *čepení* — obřad oblékání čepce nevěstě; *žihon* — část lidového účesu; vlasy jsou vzadu podložené a podvázané, vpředu rozčísnuté.
- 249: *Mančinka* — provdala se za bohatého mlynáře Antonína Torebného z Mastě u Dobrušky r. 1841 a zemřela tragicky mezi mlýnskými koly r. 1871.
- 251: *babička* nezemřela u Panklů; odstěhovala se již 1829 pro rozpory s dcerou Terezkou k dceři Johance, která sloužila v ratibořickém zámku a bydlela v zámeckém dvoře. Vrátila se pak k ovdovělému synu Kašparovi a zemřela ve Vídni (srov. vysvětlivku ke str. 102).

Při zpracovávání vysvětlivek bylo použito vedle drobných studií monografie V. Tilleho a Mil. Novotného Božena Němcová (Praha 1939), životopisných dokumentů sebraných Mil. Novotným v Životě Boženy Němcové (Praha 1951), sborníku Božena Němcová (Praha 1912), komentovaného vydání Babičky pořízeného Milošlavem Hýskem ve sbírce Kytice (Praha 1935) a vydání Babičky v Národní knihovně (Praha 1952), z něhož jsou některé vysvětlivky přejaty doslova. Rovněž Ediční poznámky jsou v některých částech doslova přejaty z tohoto vydání.